

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Door gelijkheid gegrepen: democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801

Rutjes, M.

Publication date
2012

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Rutjes, M. (2012). *Door gelijkheid gegrepen: democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Inleiding

De Bataafse Republiek

Revoluties zijn zeldzaam in Nederland, maar in de late achttiende eeuw vonden er liefst twee plaats. De eerste was de Patriotse revolutie van 1787, de tweede de Bataafse Revolutie van 1795, die een einde maakte aan de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën. Tijdens de Bataafse Republiek (1795-1806) werd het politieke bestel van de oude Republiek volledig omgegooid. Nederland werd een eenheidsstaat en een vertegenwoordigende democratie. Oude privileges en erfelijke rechten werden afgeschaft en maakten plaats voor gelijke rechten en plichten voor staatsburgers. De macht en de taken van de staat namen toe. Dit alles werd bovendien vastgelegd in de eerste Nederlandse grondwet, de Staatsregeling van 1798. Al deze hervormingen waren gebaseerd op revolutionaire idealen en verwoord binnen een specifiek politiek vertoog.

Dit boek is een analyse van dat vertoog en de idealen die ermee samenhangen. Met die analyse wil ik in de eerste plaats laten zien op welke opvattingen de Bataafse hervormingen gebaseerd waren. Daarnaast wil ik antwoord geven op de vraag hoe dit politieke vertoog past binnen de ontwikkeling van de Nederlandse politiek in de late achttiende eeuw. Betekende de Bataafse opvatting over politiek een breuk met het verleden, en in hoeverre was er in de Bataafse Republiek sprake van een modern politiek vertoog?¹

Het incorporeren van de Bataafse Republiek in een verhaal over de ontwikkeling van de Nederlandse politieke geschiedenis is geen vanzelfsprekendheid. De elf jaren van de Bataafse Republiek worden meestal geschaard onder de overkoepelende benaming ‘Franse Tijd’, of soms ‘Bataafs-Franse Tijd’. Het is met name de term Franse Tijd die aangeeft hoe door historici en in de publieke opinie tegen de Bataafse Republiek werd en vaak nog wordt aangekeken. Lange tijd, vanaf het moment dat de historicus Colenbrander begin twintigste eeuw een indrukwekkende reeks monografiën en bronnenpublicaties over de late achttiende en

¹ Op het begrip ‘modern’ wordt hieronder ingegaan. Inzake de problematiek rondom de modernisering van de Nederlandse politiek, zie N.C.F. van Sas, *De Metamorfose van Nederland. Van oude orde naar moderniteit 1750-1900* (Amsterdam 2005) 25-26, 175. Voor een bespreking van het begrip moderniteit en theorieën over modernisering, zie D. Eyoh, ‘Modernization’, in: M. Horowitz ed., *New Dictionary of the History of Ideas*, vol. IV (Detroit 2005) 1485-87; G. Rozman, ‘Modernization Theory’, in: Horowitz ed., *New Dictionary of the History of Ideas*, vol. IV, 1487-90.

vroege negentiende eeuw liet verschijnen, overheerste het beeld dat de Bataafse Republiek een vazalstaat van Frankrijk was met een zeer beperkte bewegingsvrijheid.²

De totstandkoming van de Bataafse Republiek was immers te danken geweest aan een Frans leger dat begin 1795, na een eerdere deels mislukte poging in 1793, de Noordelijke Nederlanden binnenviel en een machtswisseling mogelijk maakte. Een deel van dat leger bleef in de Bataafse Republiek achter, evenals een Franse gezant in het centrum van de Bataafse politiek. De Franse aanwezigheid, gevoegd bij de hoge bevrijdingspremie die door de Fransen was bedongen (het astronomische bedrag van 100 miljoen gulden) werden als bewijs aangevoerd dat er tussen 1795 en 1806 eerder sprake was van een ‘bezetting’ van de Noordelijke Nederlanden dan van een ‘bevrijding’.³ Bovendien hadden de Fransen vooral baat bij een stabiele vazalstaat die zijn schuld af kon lossen, waardoor het doorvoeren van een sociale revolutie (een wens van een deel van de Nederlandse revolutionairen) onmogelijk werd.⁴

Binnen deze opvatting werd ook uitgegaan van een sterke ideologische beïnvloeding van de Nederlandse revolutionairen door de Franse Republiek; zij (met name de radicale revolutionairen) probeerden buitenlandse ideeën en opvattingen te implementeren in de Republiek, terwijl dat niet strookte met de Nederlandse tradities.⁵ Hervormingen uit de Bataafse jaren, zoals de invoering van de eenheidsstaat, burgerlijke rechten, een grondwet en een vertegenwoordigende democratie werden zo gezien als Franse importproducten die pas in het verhaal van de Nederlandse politiek gingen passen op het moment dat zij een ‘nationale’ invulling kregen of een ononderbroken toekomst voor zich hadden: vanaf 1813, 1848 of 1917. De Bataafse Republiek hield bovendien na elf jaar op te bestaan om plaats te maken voor een monarchie die tot het einde van de negentiende eeuw weinig democratisch

² H.T. Colenbrander, *De Bataafsche Republiek* (Amsterdam 1908) 1; Idem, *Gedenkstukken der Algemeene Geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840* (Den Haag 1905-1922, 10 delen) deel 1-5. Zie voor een uitgebreide bespreking van deze visie Simon Schama, *Patriotten en bevrijders. Revolutie in de Noordelijke Nederlanden 1780-1813* (Amsterdam 1989) 41-46. Van Schama's *Patriots and Liberators* uit 1977 is in dit proefschrift de Nederlandse vertaling met nieuw voorwoord van Schama en correcties van vertaler Ger Groot gebruikt.

³ Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten* (Amsterdam 2002) 19: ‘Dit [de centralisatie van de Republiek, MR] zou pas gebeuren nadat Frankrijk besloten had de idealen van vrijheid, gelijkheid en broederschap ook aan andere landen te gunnen en in 1795 de Republiek te bezetten, een militaire manoeuvre die de Fransen als ‘bevrijding’ aanduiden [...]’. De Rooy typeert de Frans-Bataafse relatie als een ‘schijnzelfstandigheid’.

⁴ E.H. Kossmann, *De lage landen 1780-1980. Twee eeuwen Nederland en België. Deel I: 1780-1914* (Amsterdam 2005, oorspronkelijke uitgave 1978) 79.

⁵ Colenbrander, *De Bataafsche Republiek*, 74-75; Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001) 557-562; Kossmann, *De lage landen I*, 84.

van karakter was.⁶ Zowel de idealen als de praktijk van de revolutionaire Republiek (republikeinse regeringsvorm, vertegenwoordigende democratie) konden zo als mislukking beschouwd worden vanuit de Franse annexatie van 1810 en de restauratie van 1813 die op haar bestaan volgden.

Na de Tweede Wereldoorlog hebben verschillende historici die zich intensief met de Bataafse Republiek bezighielden het beeld van ‘bezetting’ en ‘mislukking’ genuanceerd of zelfs omvergegooid. In de jaren 1950 plaatste de Amerikaanse historicus Robert Palmer de Nederlandse laatachtttiende-eeuwse revoluties al in een breder perspectief van ‘democratische revoluties’ die zich door de hele Atlantische wereld verspreidden.⁷ Pieter Geyl wees in dezelfde periode in zijn *Geschiedenis van de Nederlandse Stam* op het eigen karakter van het Nederlandse revolutietijdvak, een opvatting die werd gedeeld door Simon Schama in diens *Patriots and Liberators* uit 1977. Zij ontkenden de Franse invloed niet, maar hechtten meer betekenis aan het interne debat en de bewegingsvrijheid die de Bataven in ieder geval tot omstreeks 1800 zouden hebben gehad.⁸

Dat de Bataafse revolutionairen tot de eeuwwisseling een grote mate van zelfbestuur hadden werd bevestigd door het werk van L. de Gou die onderzoek deed naar de totstandkoming van de Nederlandse grondwetten uit deze periode. Hij kwam daarbij tot de conclusie dat de Fransen weliswaar een aantal voorwaarden stelden maar dat de Bataven verder vrij waren in het vormgeven van hun nieuwe politieke orde – een mogelijkheid waar zij volop gebruik van hebben gemaakt blijkens de overweldigende hoeveelheid parlementaire debatten, grondwetscommissiestukken, pamfletten en politieke tijdschriften.⁹

⁶ Lodewijk Blok, *Stemmen en kiezen. Het kiesstelsel in Nederland in de periode 1814-1850* (Groningen 1987) 250-252, 266-270; Jeroen van Zanten, *Schielijk, Winzucht, Zwaarhoofd en Bedaard. Politieke discussie en oppositievorming 1813-1840* (Amsterdam 2004) 12, 321. Van Zanten laat overigens zien dat republikeinse en democratische sentimenten nog steeds aanwezig waren in de periode 1813-1848.

⁷ R.R. Palmer, *The Age of the Democratic Revolution. A political history of Europe and America, 1760-1800* (Princeton 1959-1964, 2 delen); Idem, ‘Much in little. The Dutch Revolution of 1795’, *The Journal of Modern History* 26 (1954) 64-80.

⁸ Pieter Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse stam* (herziene uitgave, Amsterdam en Antwerpen 1948-1959, 3 delen) deel III, 7; Schama, *Patriotten en bevrijders*, 176-181.

⁹ L. de Gou ed., *Het plan van constitutie van 1796. Chronologische bewerking van het archief van de eerste constitutiecommissie ingesteld bij decreet van de nationale vergadering van 15 maart 1796* (Den Haag 1975); Idem ed., *Het ontwerp van constitutie van 1797. De behandeling van het plan van constitutie in de nationale vergadering* (Den Haag 1983-1985, 3 delen); Idem ed., *De staatsregeling van 1798. Bronnen voor de totstandkoming* (Den Haag 1988-1990, 2 delen); Idem ed., *De staatsregeling van 1801. Bronnen voor de totstandkoming* (Den Haag 1995); vergelijk Raymond Kubben, *Regeneration and hegemony. Franco-Batavian relations in the revolutionary era, 1795-1803*

Vanaf de jaren 1980 is er in het onderzoek naar de Bataafse Republiek veel meer aandacht gekomen voor de politieke ontwikkelingen in de late achttiende eeuw vanuit de gedachte dat zich in het gebied dat door tijdgenoten steeds vaker ‘Nederland’ werd genoemd een eigen ‘politieke cultuur’ ontwikkelde die invloeden uit het buitenland kende maar ook voor een groot deel bepaald werd door de lokale politieke omstandigheden en visies op het verleden. Over het gebruik en betekenis van de term politieke cultuur is de afgelopen decennia het nodige geschreven, maar de meest nuttige en concrete definitie blijft in mijn ogen die van Keith Michael Baker uit 1990.¹⁰ Baker ziet politiek als de activiteit waarmee individuen en groepen in een samenleving claims leggen op die samenleving en hun machtsverhoudingen regelen. De politieke cultuur bestaat vervolgens uit de vertogen en symbolische praktijken waarmee deze claims gemaakt worden, de wijze waarop deze claims al dan niet legitiem kunnen worden en daarmee ook wat de grenzen en identiteit van de politieke gemeenschap zijn. Het is van belang om op te merken dat politieke cultuur voor Baker vooral bepaald wordt door taal. Vorm en inhoud van het politieke vertoog bepalen in zijn ogen politieke functies, en zijn ook bepalend voor het gezag van het politieke systeem.¹¹

Sinds de late jaren tachtig zijn verschillende onderdelen van de Bataafse politieke cultuur onderzocht, zoals de symbolische representatie van de revolutie, de revolutionaire volksfeesten en de uitwisseling (of ‘transfer’) van verschillende politiek-culturele elementen tussen de verschillende revolutionaire republieken waar de Bataafse er één van was.¹² De hernieuwde aandacht voor de politieke geschiedenis

(Leiden 2011). Voor de pers, zie Pieter van Wissing ed., *Stoekschriften. Pers en politiek tussen 1780 en 1800* (Nijmegen 2008).

¹⁰ Keith Michael Baker, *Inventing the French Revolution* (Cambridge 1990) 4-5. De politieke cultuurbenadering voor de Franse Revolutie is vooral uitgewerkt in de vierdelige reeks *The French Revolution and the Creation of Modern Political Culture*: Keith Michael Baker ed., *The Political Culture of the Old Regime* (Oxford 1987); Colin Lucas ed., *The Political Culture of the French Revolution* (Oxford 1988); François Furet en Mona Ozouf ed., *The Transformation of Political Culture 1789-1848* (Oxford 1989); Keith Michael Baker ed., *The Terror* (Oxford 1994). Zie ook W.R.E. Velema, ‘Post-revisionistische perspectieven. De Franse revolutie als transformatie van de politieke cultuur?’, *Theoretische Geschiedenis* 16 (1989) aflevering 1, 75-96, aldaar 79-84. Voor de uitwerking van het politieke cultuurbegrip in Nederland zie N.C.F. van Sas, ‘Opiniepers en politieke cultuur’, in F. Grijzenhout, W.W. Mijnhardt en N.C.F. van Sas ed., *Voor vaderland en vrijheid. De revolutie van de patriotten* (Amsterdam 1987) 97-130 en Hans Righart, ‘Politieke geschiedenis en politieke cultuur’, in: Hans Righart ed., *De zachte kant van de politiek. Opstellen over politieke cultuur* (Den Haag 1990) 11-27.

¹¹ Baker, *Inventing the French Revolution*, 4-5; Lynn Hunt, *Politics, Culture and Class in the French Revolution* (Berkeley en Los Angeles 1984) 12-13.

¹² Frans Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland. Patriotse en Bataafse feesten 1780-1806* (Zwolle 1989); Joost Rosendaal ed., *De Nederlandse Revolutie. Vrijheid, volk en vaderland 1783-1799*

vanuit het politieke cultuurperspectief leidde ook tot een nieuwe fase in de beoordeling van de Bataafse Republiek als geheel. De (pogingen tot) politieke hervormingen in deze periode moeten daarbij volgens de historicus Niek van Sas gezien worden als onderdeel van de politieke modernisering van Nederland die zich in de periode 1750-1850 voltrok.¹³ Daarmee zijn we ver af van de kwalificatie van de Bataafse Republiek als weinig relevant of mislukt: de Bataafse Republiek was niet alleen een belangrijke schakel van wat Robert Fruin in de negentiende eeuw aanduidde als een ‘overgangstijd’, maar ook als begin van de moderne Nederlandse natiestaat.¹⁴ Naast deze opvatting bestaat echter nog steeds de oudere visie waarin de Bataafse Republiek als een van buiten opgedrongen en grotendeels mislukt politiek experiment gezien wordt.¹⁵

Hoewel er de laatste decennia dus meer onderzoek is geweest naar de verschillende aspecten van de Bataafse politiek en politieke cultuur is er veel minder aandacht besteed aan de opvattingen en ideeën van de Bataafse revolutionairen en de politieke vertogen die zij gebruikten. I.L. Leeb heeft in de jaren zeventig de ideologische wortels van de Bataafse Republiek onderzocht, en gesteld dat de Bataafse opvattingen veel minder beïnvloed waren door historische redeneringen dan die van de patriotten van de jaren 1780. Leeb's onderzoek gaf echter geen inhoudelijke analyse van de Bataafse debatten.¹⁶ Van Sas heeft in een poging de politieke strijd van de Bataafse Republiek te duiden de revolutionairen ingedeeld langs vier ‘scenario’s’, vier verschillende toekomstvisies. Hij onderscheidt een federalistisch, een moderaat, een revolutionair republikeins en een ‘zedelijk’ scenario; dit laatste scenario moet begrepen worden als een programma van gecombineerde staat- en natievorming met als doel het economische en maatschappelijke verval van Nederland te keren.¹⁷ W.R.E. Velema heeft het constitutionele debat uit de Bataafse periode beschreven als een debat tussen liberalen en republikeinen, en tevens gesteld dat het republikeinse denken in de laatste decennia van de achttiende eeuw wezenlijk van

(Nijmegen 2005); Annie Jourdan, *La Révolution batave. Entre la France et l'Amérique (1795-1806)* (Rennes 2008); Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, *De wondere wereld van Otto van Eck. Een cultuurgeschiedenis van de Bataafse Revolutie* (Amsterdam 2009, 2e herziene druk); zie ook de artikelen van Van Sas over de Bataafse tijd, *Metamorfose*, 275-399.

¹³ Van Sas, *Metamorfose*, 17-67, met name 24-26.

¹⁴ Van Sas, *Metamorfose*, 17, 43-44.

¹⁵ Zie voetnoot 3; Mijnhardt en Kloek, *1800 Blauwdrukken*, 562-563, 578.

¹⁶ I. Leonard Leeb, *The Ideological Origins of the Batavian Revolution. History and Politics in the Dutch Republic 1747-1800* (Den Haag 1973).

¹⁷ Van Sas, *Metamorfose*, 277-292 (‘Scenario’s voor een onvoltooide revolutie’).

karakter veranderde. Volgens Velema voltrok de conceptuele verandering zich echter in de Patriottentijd, en vond in de periode na 1795 alleen nog een praktische uitwerking plaats.¹⁸

Een uitgebreid onderzoek dat zich specifiek richt op het Bataafse politieke vocabulaire ontbreekt echter. Dat onderzoek is om een aantal redenen wenselijk. In de eerste plaats wordt politiek, zoals we hierboven zagen, voor een belangrijk deel gevormd door de wijze waarop er over de politiek wordt nagedacht en gesproken. Willen we begrijpen waarom de Bataven een revolutie noodzakelijk achtten en uitvoerden en wat een ‘nieuwe’ Republiek voor hen betekende dan is een onderzoek naar de Bataafse politieke taal onontbeerlijk. Zoals we hieronder zullen zien is het moeilijk spreken van ‘de’ politieke taal, omdat in de Bataafse periode verschillende visies op de politiek, met hun eigen vocabulaire, naast elkaar bestonden. Desondanks, zo zal worden betoogd, kende het politieke debat in de Bataafse Republiek specifieke kaders en een specifieke dynamiek die het onderscheidde van de periodes voor en na de Bataafse Republiek.

Daarnaast maakt een dergelijk onderzoek het mogelijk om vergelijkingen te maken met andere periodes uit de achttiende en negentiende eeuw. Voor de Patriottentijd is het politieke vertoog uitgebreid onderzocht, zodat een analyse van het Bataafse discours kan bijdragen aan de discussie over de vraag in hoeverre het Bataafse en patriotse politieke denken van elkaar verschilden.¹⁹ Tenslotte kan dit onderzoek inzichtelijk maken hoe de modernisering van het Nederlandse politieke vocabulaire vorm kreeg. In de Bataafse tijd werden opvattingen ontwikkeld en hervormingen doorgevoerd die we associëren met de moderne Nederlandse politiek: de eenheidsstaat, het staatsburgerschap, een grondwet, een gekozen volksvertegenwoordiging, de machtenscheiding, grondrechten en de verwerping van het corporatisme waarin rechten en privileges verdeeld zijn over specifieke groepen

¹⁸ W.R.E. Velema ‘Revolutie, Republiek en Constitutie: de ideologische context van de eerste Nederlandse grondwet’, in: N.C.F. van Sas en Henk te Velde ed., *De eeuw van de Grondwet. Grondwet en politiek in Nederland 1798-1917* (Deventer 1998) 20-44; Idem, ‘1795 en de geschiedenis van het Nederlandse republikanisme’, *De Achttiende Eeuw* 28 (1996) aflevering 1-2, 29-38; Idem, *Omstreden Oudheid. De Nederlandse achttiende eeuw en de klassieke politiek* (Amsterdam 2010) voor de rol van de klassieke oudheid in het Bataafse politieke denken

¹⁹ Het patriotse politieke vocabulaire is vooral op de kaart gezet door W.R.E. Velema; voor zijn belangrijkste bijdragen, zie *Republicans. Essays on eighteenth-century Dutch political thought* (Leiden 2007). Zie ook Van Sas, *Metamorfose*, 175-195 en S.R.E. Klein, *Patriots Republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995). Voor de relatie tussen de Patriotse en Bataafse revoluties, zie Velema, ‘1795 en de geschiedenis van het Nederlandse republikanisme’, 29-38 en Stephan Klein, ‘De sprong naar ’95. Van patriots naar Bataafs republikanisme’, *De Achttiende Eeuw* 28 (1996) aflevering 1-2, 39-46.

en standen in de samenleving. Op basis van welke opvattingen en argumenten werden deze hervormingen verdedigd, en in hoeverre zijn deze voor ons herkenbaar?

In dit boek worden de Bataafse politieke opvattingen onderzocht aan de hand van de discussies over de nieuwe politieke orde, om antwoord te krijgen op de vraag door welke idealen het Bataafse politieke debat zijn richting en dynamiek kreeg. Deze discussies worden nadrukkelijk gekoppeld aan de institutionele vormgeving van de Bataafse Republiek, en waar nodig aan de specifieke politieke omstandigheden. Er is echter voor gekozen om de dagelijkse politieke discussies in de eerste plaats te beschouwen als onderdeel van een groter ideologisch geheel. Omdat het mij te doen is om dit grotere geheel is vooral de ideologische context bepalend geweest voor de analyse van de Bataafse politieke opvattingen. Het perspectief is het perspectief van bovenaf, waarbij soms ingezoomd wordt om daarna weer terug te keren naar de hoofdlijnen van de discussies die bepalend waren gedurende de zes jaar waarin de Nederlandse politieke orde fundamenteel werd gewijzigd.

Daarbij worden de twee belangrijkste elementen van de gewenste politieke orde behandeld. Aan de ene kant staan de discussies over de staatsvorm, de wijze waarop de bevoegdheden van de staat zijn verdeeld over overheidsverbanden. Moest de Bataafse Republiek een federatie blijven of een eenheidsstaat worden? Hoe omvattend moest de staat zijn en hoe moest zijn macht gereguleerd worden? Aan de andere kant staan de discussies over de regeringsvorm, de wijze waarop de overheidsverbanden geregeerd worden. Op welke wijze diende het Bataafse volk geregeerd te worden? En wie had daar vervolgens wat over te zeggen? Bovenstaande vier vragen en debatten met betrekking tot de staatsvorm en de regeringsvorm komen aan bod in de vier delen van dit boek.

De antwoorden op deze vragen worden gezocht in de periode van 1795 tot 1801.²⁰ Na het uitbreken van de Bataafse Revolutie in januari 1795 kregen de revolutiegezinde Nederlanders de kans om hun lang gekoesterde wensen ten uitvoer te brengen. Stadhouders Willem V, die door de hervormingsgezinde Nederlanders verantwoordelijk was gehouden voor de misstanden in de Republiek, vluchtte naar Engeland. De plekken van de oranjegezinde regenten werden ingenomen door een

²⁰ Voor een goed overzicht van de gebeurtenissen uit de periode 1795-1798, zie Geyl, *Geschiedenis van de Nederlandse staat deel III*, 285-490; Cornelius Rogge, *Tafereel van de geschiedenis der jongste omwenteling in de Vereenigde Nederlanden* (Amsterdam; Allart 1796); Idem, *Geschiedenis der Staatsregeling voor het Bataafsche volk* (Amsterdam; Allart 1799); voor de gehele periode 1795-1801 Schama, *Patriotten en bevrijders*, 221-506.

bont gezelschap van revolutionairen. Voor een groot deel ging het om oude patriotten, die in de jaren 1780 een hervormingsbeweging hadden gevormd die in 1787 uiteen was geslagen door Pruisische troepen die de stadhouder te hulp waren geschoten. Een deel van de patriotten was naar de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk gevlucht, en keerde nu triomfantelijk met het Franse leger terug.²¹ De meerderheid bestond echter uit oud-patriotten die ‘ondergronds’ waren gegaan na 1787, en een jongere generatie die deelde in de politieke onvrede over het bestaande bestel.

Na de voltrekking van de revolutie begon het echte werk: de Bataafse idealen moesten worden omgezet in een nieuwe politieke en maatschappelijke ordening, vastgelegd in een grondwet, die het geluk en welzijn van het Bataafse volk zou moeten verzekeren. Na lange onderhandelingen besloten de Bataven dat het opstellen van een grondwet zou worden overgelaten aan een constitutiecommissie die benoemd werd uit de Nationale Vergadering, het eerste democratisch gekozen parlement van Nederland. Deze Vergadering, die op 1 maart 1796 de taken van de oude Staten Generaal overnam, had zitting tot augustus 1797, toen het door haar goedgekeurde grondwetsontwerp in een referendum werd afgewezen.

De Tweede Nationale Vergadering ging vervolgens aan de slag met een nieuw ontwerp, maar op 22 januari 1798 pleegde een groep radicale Bataven die zich niet kon vinden in de snelheid en de richting van het politieke proces, een staatsgreep. Onder het Staatsbewind dat volgde werd in korte tijd de eerste Nederlandse grondwet, de Staatsregeling van 1798, per referendum ingevoerd. Desondanks bestond er grote onvrede over een aantal onderdrukkende en inconstitutionele maatregelen van het revolutionaire bewind, zodat op 12 juni 1798 een nieuwe coup volgde. Drie jaar lang functioneerde het politieke bestel onder de Staatsregeling, toen een derde en laatste staatsgreep uit de Bataafse Republiek leidde tot een meer gematigde grondwet. In 1801 werd ook de laatste angel uit het openbare politieke debat getrokken; de stroom pamfletten en politieke tijdschriften droogde op en het parlementaire debat verstomde. Hoewel 1801 niet het einde was van de Bataafse Republiek (dat kwam pas in 1806 met de invoering van het Koninkrijk Holland) of een terugkeer naar prerevolutionaire tijden was er een einde gekomen aan de experimentele politieke fase van de Nederlandse revolutie. Het jaar 1801 is daarom gekozen als einddatum van dit onderzoek.

²¹ Over de lotgevallen van deze gevluchte patriotten, zie Joost Rosendaal, *Bataven! Nederlandse vluchtelingen in Frankrijk 1787-1795* (Nijmegen 2003).

Woordenstrijd en begripsgeschiedenis

Om de gestelde vragen te beantwoorden wordt in dit onderzoek een begripshistorische benadering gebruikt. Begripsgeschiedenis is een historische benadering waarin de betekenisontwikkeling en verandering van begrippen centraal staat. Deze benadering kwam vanaf de jaren 1960 voort uit een kritiek op de meer traditionele ideeëngeschiedenis en intellectuele geschiedenis. De belangrijkste kritiek, bij monde van de Britse historicus Quentin Skinner, was de vooronderstelling binnen de ‘history of ideas’ dat ideeën een bepaalde kern of fundamentele betekenis hebben. Ideeën en begrippen ontleen volgens Skinner hun betekenis echter slechts (althans voor zover wij dat kunnen beoordelen) aan hun context. Die context is voor Skinner de context van de tekst. Woorden krijgen volgens Skinner hun betekenis door de functie en het doel dat ze binnen een tekst, of tussen teksten innemen.²²

Door de linguïstische context van ideeën en begrippen te benadrukken probeerde Skinner een oplossing te bieden voor het anachronisme en reductionisme dat in zijn ogen de ideeëngeschiedenis bedreigde. Anachronisme omdat het toekennen van een fundamentele betekenis aan een idee of begrip altijd vanuit het heden gebeurt en dus veronderstelt dat deze betekenis ook in het verleden al aanwezig was. Reductionisme omdat met ‘context’ in de ideeëngeschiedenis vaak de sociale, culturele en politieke context van een idee werd bedoeld, en daarmee konden ideeën al te makkelijk gereduceerd worden tot een product van deze sociale context, waarmee de scheppende kracht van taal en ideeën ontkend werd.²³ Als men wil onderzoeken wat bijvoorbeeld ‘vrijheid’ in een bepaalde tekst betekende dan moet men deze betekenis afleiden uit de manier waarop het woord in die tekst wordt gebruikt en retorisch wordt ingezet, aldus Skinner.

Ook in de begripsgeschiedenis wordt taal serieus genomen, maar daarmee houdt de overeenkomst met de visie van Skinner op. In de strenge linguïstisch-contextuele visie van Skinner kan er eigenlijk nauwelijks sprake zijn van iets als een ‘begrip’. Dit impliceert een zekere eenheid of continuïteit die volgens hem niet kan bestaan, omdat woorden alleen op een zinvolle manier begrepen kunnen worden

²² Quentin Skinner, *Visions of Politics. Volume I. Regarding method* (Cambridge 2002) 57-59, 176-177. Deze opvatting werd door Skinner voor het eerst geuit in het artikel ‘Meaning and understanding in the history of ideas’ uit 1969, afgedrukt in *Visions of Politics*, 57-90.

²³ Skinner, *Visions of Politics*, 58-59, 87.

binnen hun contemporaine linguïstische context.²⁴ Andere historici van de zogeheten ‘Cambridge School’ waar Skinner deel van uitmaakte waren minder streng, of stelden andere vragen. In dit verband dient de historicus J.G.A. Pocock genoemd te worden. Pocock was evenmin gecharmeerd van de term ‘conceptual history’, maar hij stelde dat het wel degelijk mogelijk is om in de geschiedenis van het politieke denken bepaalde denkpatronen of vertogen - door Pocock aangeduid als politieke taal of vocabulaire - te ontwaren, en dat deze talen op verschillende momenten en plaatsen van invloed waren binnen het politieke denken.²⁵

In Duitsland ontwikkelde zich een andere variant, de *Begriffsgeschichte* onder invloed van de historicus Reinhart Koselleck. De Duitse begripshistorici hadden hun grootste project met de reeks *Geschichtliche Grundbegriffe (GG)* waarvoor de geschiedenis van meer dan honderd sociale en politieke kernbegrippen uit de Duitse taal werd onderzocht. De medewerkers van het project richtten zich net als de Cambridge historici op klassieke en minder klassieke politiek-theoretische teksten, maar onderzochten ook woordenboeken, juridische teksten en persmateriaal.²⁶ Koselleck stelde daarbij voor om begrippen juist te plaatsen binnen hun specifiek historische sociale en politieke context, en niet slechts te herleiden tot hun linguïstische functies.²⁷ Wat die politieke en sociale context precies inhoudt en hoe begrip en context (de relatie tussen *Wort* en *Sache*) zich precies tot elkaar verhouden werd overigens niet helemaal duidelijk, wat ook bleek uit de verschillende wijzen waarop de auteurs van de *GG* met het probleem omgingen.²⁸

Van belang voor dit onderzoek is vooral de centrale stelling van de *GG*. Koselleck meende dat de onderzochte begrippen in de periode 1750-1850 een diepe betekenisverandering ondergingen. Zij kregen in deze periode, aangeduid met het

²⁴ W.R.E. Velema, ‘Nederlandse begripsgeschiedenis. Ten geleide’, in: N.C.F. van Sas ed., *Vaderland. Een geschiedenis vanaf de vijftiende eeuw tot 1940* (Amsterdam 1999) ix-xvii, aldaar xiv.

²⁵ J.G.A. Pocock, *The Machiavellian Moment. Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition* (Princeton en Oxford 2003, oorspronkelijke uitgave 1975) vii-viii, 3, 553-554; J.G.A. Pocock, *Virtue, commerce and society: Essays on Political Thought and History, Chiefly in the Eighteenth Century* (Cambridge 1985) 1-34; voor Pocock’s opvatting over begripsgeschiedenis, zie James Schmidt, ‘How historical is *Begriffsgeschichte*?’, *History of European Ideas* 25 (1999) 9-14, aldaar 9.

²⁶ Otto Brunner, Werner Conze en Reinhart Koselleck ed., *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexicon zur politisch-sozialer Sprache in Deutschland* (Stuttgart 1972-1997, 8 delen).

²⁷ Reinhart Koselleck, ‘Einleitung’, in: Brunner, Conze en Koselleck ed., *Geschichtliche Grundbegriffe*, deel 1, xiii-xxvii, aldaar xxi. Zie ook Reinhart Koselleck, ‘Social History and Conceptual History’, *International Journal of Politics, Culture and Society* 2 (1989) 308-325 (oorspronkelijke Duitse versie 1972).

²⁸ James J. Sheehan, ‘Review: Begriffsgeschichte: Theory and Practice’, *The Journal of Modern History* 50.2 (1978) 312-319, aldaar 318-319.

begrip *Sattelzeit*, een moderne betekenis, dat wil zeggen dat hun betekenis min of meer direct door ons begrepen kan worden; ze waren ‘unmittelbar verständlich’ geworden.²⁹ Deze modernisering bestaat volgens Koselleck uit vier ontwikkelingen. Begrippen werden toepasbaar op en inzetbaar door meerdere sociale groepen (*Demokratisierung*). Begrippen werden inhoudelijk aangepast aan een nieuwe vorm van historisch denken die lineair was geworden, waardoor begrippen dynamischer werden, konden gaan verwijzen naar een onbekende toekomst, en gebruikt om verwachtingen over die toekomst uit te spreken (*Verzeitlichung*). De begrippen konden daarnaast worden ingezet als onderdeel van politieke ideologieën (*Ideologisierung*) en werden veel directer inzet van politieke strijd waardoor ook de polemische lading toenam (*Politisierung*).³⁰

Hoewel dit onderzoek vanwege het kleine aantal jaren waarop het betrekking heeft geen algemene uitspraken kan doen over het bestaan van een *Sattelzeit* in Nederland tussen 1750 en 1850, moet vastgesteld worden dat de vier ontwikkelingen die door Koselleck zijn beschreven over het algemeen opgaan voor het politieke spraakgebruik in de Bataafse periode. Dat roept de vraag op of de Nederlandse begripsgeschiedenis in algemene zin het patroon volgt dat door Koselleck is gesignaleerd. In het Nederlandse begripshistorische project, dat in 1999 de eerste studies naar de begrippen ‘vaderland’ en ‘vrijheid’ opleverde, was dit ook een van de centrale vragen. De hypothese was dat de afwijkende politieke, sociale, economische en culturele positie van de Republiek vanaf de Opstand wellicht gereflecteerd werd in een specifiek Nederlands patroon van begripsontwikkeling.³¹ Heeft Nederland wellicht twee ‘Sattelzeiten’ gekend?

Een laatste (wederom Duits) project dat genoemd dient te worden is dat onder leiding van Rolf Reichardt, het *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich 1680-1820*. Dit project dat het politieke vocabulaire van de Franse Revolutie probeerde bloot te leggen en te duiden legt meer dan in de *Begriffsgeschichte* de nadruk op het scheppende vermogen van taal, en zet ook sterker in op het gebruik van grote hoeveelheden niet-klassieke bronnen; feitelijk alle vormen van gedrukte en geschreven teksten dienden aan bod te komen. Critici van het project

²⁹ Koselleck, ‘Einleitung’, xv.

³⁰ Koselleck, ‘Einleitung’, xvi-xix; zie ook het hoofdstuk ‘The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity’ in: Reinhart Koselleck, *The Practice of Conceptual History. Timing History, Spacing Concepts* (Stanford 2002) 154-170 en Velema, ‘Post-revisionistische perspectieven’, 89.

³¹ Velema, ‘Begripsgeschiedenis’, xvi.

wezen er echter op dat Reichardt's benadering in zijn poging representatief te zijn veel te kwantitatief was, terwijl alleen een kwalitatieve analyse de verschillende betekenislagen en specifieke functies van een begrip in een tekst naar boven kan halen.³²

Het mag duidelijk zijn dat begripsgeschiedenis geen vastomlijnde methode is met een gedeeld theoretisch kader.³³ In dit onderzoek heeft begripsgeschiedenis vooral een ondersteunende en signalerende functie. Het doel is niet om een op zichzelf staande geschiedenis van bepaalde begrippen te schrijven, maar om na te gaan welke opvattingen over politiek in de Bataafse tijd het politieke discours beheersten en elkaar betwistten. De zorgen die men uitte, de problemen die men stelde, de vragen en antwoorden die werden gegeven zijn leidend geweest in de analyse van het laatachtste-eeuwse politieke vocabulaire. De momenten waarop de betekenis van bepaalde woorden en begrippen betwist werden laten zien welke opvattingen over politiek en samenleving er bestonden, hoe zij botsten en wat de grenzen van de politiek waren. Daarbij is een kwalitatieve aanpak gevolgd, en wordt de politieke taal en haar begrippenapparaat in ruime zin opgevat.³⁴ De (revolutionaire) politieke en sociale context wordt gebruikt om duidelijk te maken binnen welke omstandigheden het politieke debat werd gevoerd, zonder dat debat te reduceren tot de uitkomst van die politieke en sociale omstandigheden en belangen.

Wat gold als 'de omstandigheden' werd vaak juist door middel van het debat, en dus door taal, bepaald. Dat is niet verwonderlijk. De revolutionaire situatie bracht enerzijds grote onzekerheden met zich mee waardoor er weinig consensus was over wat als feit gold, anderzijds deelden de meeste Bataven het geloof dat samenleving en politiek maakbaar en verbeterbaar waren. Zij meenden blauwdrukken voor die samenleving te kunnen ontwerpen, en deelden in meer of mindere mate de gedachte dat opvattingen, idealen en wetten de samenleving kunnen vormen en sturen.³⁵

³² Rolf Reichardt en Eberhard Schmitt ed., *Handbuch politisch-sozialer Grundbegriffe in Frankreich, 1680-1820* (München 1985-2000, 20 delen) deel 1, 40-148; Velema, 'Post-revisionistische perspectieven', 90-91.

³³ Voor een overzicht van de verschillen en discussies tussen met name de Cambridge-methoden en de *Begriffsgeschichte*, zie Iain Hampsher-Monk, 'Speech Acts, Languages or Conceptual History?', in: Iain Hampsher-Monk, Karin Tilmans en Frank van Vree ed., *History of Concepts. Comparative Perspectives* (Amsterdam 1988) 37-50; Melvin Richter, *The History of Social and Political Concepts. A Critical Introduction* (Oxford 1995); Schmidt, 'How historical is *Begriffsgeschichte*?', 9-14.

³⁴ Voor een zeer vruchtbare uitwerking van deze benadering, zie Andrew Jainchill, *Reimagining Politics after the Terror. The Republican Origins of French Liberalism* (Ithaca en Londen 2008) 3-4 en passim.

³⁵ Mijnhardt en Kloek, *1800 Blauwdrukken*, 144-145, 316-317.

De Bataven waren zich daarbij bewust dat taal belangrijk is, en dat woorden en de wijze waarop ze gebruikt werden invloed hadden op de wijze waarop een wet of idee begrepen werd. Ze beseften ook dat woorden verschillende betekenissen konden hebben. Zo merkte het parlamentslid Jacob Hahn in mei 1796 tijdens een debat op: ‘woorden zijn als geld, en hebben geene meerdere of geene mindere maar juist die waarde, welke er het gebruik of de wil van hun, die dezelve aanwenden, aan hecht’.³⁶ De Bataafse observatie dat begrippen verschillend konden worden uitgelegd, waarbij zij in het ergste geval betekenisloos of, om Hahn’s geldmetafoor te gebruiken, waardeloos konden worden, werd meestal met zorg geuit. De radicale volksvertegenwoordiger Vonk sprak in november 1796 zijn angst uit dat ‘schoone woorden’ als ‘vryheid, gelykheid, broederschap, ydele klanken zyn; woorden speligen, die uitgelegd worden, na de omstandigheden zulks mede brengen’.³⁷

In deze periode van diepe conceptuele verwarring werd net als in de Franse Revolutie regelmatig gesproken van het ‘misbruik’ dat van woorden werd gemaakt. Zo sprak representant Coert Lambert van Beyma zich uit tegen het gebruik van het woord ‘godsdienst’ in de grondwet, omdat dit woord volgens hem in het verleden te vaak was betwist en misbruikt. Zijn collega IJsbrand van Hamelsveld vond dit te ver gaan. Dat een woord misbruikt werd was volgens hem geen reden om het niet te gebruiken; in Frankrijk had men tijdens de Terreur het woord vrijheid ‘schandelyk misbruikt’ om wreedheden te plegen. Moest men het woord vrijheid daarom niet gebruiken in de Bataafse Republiek?³⁸

Het zou een misvatting zijn te denken dat de Bataven slechts werden overvallen door deze politieke spraakverwarring. De Bataven zetten woorden en begrippen vaak doelbewust in in het debat. Iemand ervan beschuldigen dat hij een woord ‘misbruikte’ was uiteraard een manier om de eigen definitie van een woord als de ‘juiste’ naar voren te brengen. Begrippen werden ook willens en wetens ingezet om politieke tegenstanders buiten het debat te plaatsen. Het begrip ‘aristocratie’

³⁶ *Dagverhaal der Handelingen van de Nationaale Vergadering representeerende het volk van Nederland* (Den Haag; Van Schelle en comp. 1796-1798, negen delen) deel II (nr. 79, zitting 30 mei 1796) 10. In de annotatie worden achtereenvolgens het *deel* (Romeinse cijfers), de *aflevering* en de *datum* van de desbetreffende *zitting* (die meestal afwijkt van de datum van de aflevering) vermeld. Informatie over de Bataafse volksvertegenwoordigers is, tenzij anders vermeld, afkomstig uit A.M. Elias en Paula C.M. Schölvink, *Volksrepresentanten en wetgevers: de politieke elite in de Bataafs-Franse tijd 1796-1810* (Amsterdam 1991) en de website www.parlement.com.

³⁷ *Dagverhaal* deel IV (nr. 87, zitting 28 november 1796) 148.

³⁸ *Dagverhaal* deel IV (nr. 351 en 352, zitting 27 januari 1797) 658-659, 662-663. Over het ‘abus des mots’ in Frankrijk, zie Reichardt, *Handbuch* deel 1, 40-148; Hunt, *Politics, Culture and Class*, 19; Velema, ‘Post-revisionistische perspectieven’, 89.

bijvoorbeeld werd in de Bataafse Republiek negatief gedefinieerd en door iemand een aristocraat te noemen kon men hem wegzetten als tegenstander van de revolutie, de republiek of de vrijheid – alle positieve termen. Niemand noemde zichzelf een ‘aristocraat’, men werd alleen zo genoemd door tegenstanders. Dit voorbeeld maakt ook duidelijk waarom in dit boek de bekende indeling tussen ‘democraten’ en ‘aristocraten’ zoals die door R.R. Palmer en C.H.E. de Wit naar voren is gebracht niet wordt gebruikt, zonder daarmee af te willen doen aan het grote belang van hun onderzoek. Het analytische gebruik van het begrip ‘aristocratie’ zou in dit soort onderzoek echter te makkelijk verward kunnen worden met het negatieve laatachtttiende-eeuwse gebruik van het begrip.³⁹

Door oog te hebben voor dit gebruik van begrippen kunnen we ook inzicht krijgen in de grenzen van wat de Bataven als legitieme politieke opvattingen zagen, en hoe die grenzen verschoven. Welke betekenissen werden toegekend aan kernbegrippen als gelijkheid, vrijheid, soevereiniteit, volksregering, aristocratie en republiek? Hoe verhielden deze begrippen zich tot elkaar en welke begrippen werden tegenover elkaar geplaatst (zogeheten *counter concepts*)? Welke woorden of betekenissen waren taboe in het debat, en welke waren juist ‘politiek correct’? Dit soort vragen, ontleend aan de begripshistorische methode, zijn in dit onderzoek gebruikt om het politieke vertoog in de Bataafse Republiek met betrekking tot de staatsvorm en de regeringsvorm te analyseren.

Republikanisme

In dit boek wordt betoogd dat de dynamiek van dat politieke vertoog vooral bepaald werd door twee ideologische invloeden: het verlichte gelijkheidsdenken en het (klassieke) republikanisme. De Nederlandse revolutionairen van de late achttiende eeuw waren weliswaar ontevreden over de wijze waarop de Republiek functioneerde, maar zij noemden zich allen met trots republikein. ‘Republikein’ bleef in de periode 1795-1801 een van de meest positief geladen begrippen in het politieke spraakgebruik, en de Bataafse Revolutie had tot doel een perfecte of in ieder geval een ‘ware’ republiek te creëren. Wat een ware republiek of republikanisme was, was echter verre van duidelijk. Over de betekenis en ontwikkeling van het vroegmoderne

³⁹ Palmer, *The Age of the Democratic Revolution*, en C.H.E. de Wit, *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland, 1780-1848* (Brussel 1969). Ik verschil in dezen van mening met Schama, *Patriotten en bevrijders*, 13.

republikenisme zijn de laatste halve eeuw boekenkasten volgeschreven, maar over het algemeen delen historici inmiddels de opvatting dat het republikeinse denken een rol speelde tijdens de revoluties en in deze periode belangrijke transformaties doormaakte.⁴⁰

Traditioneel beschouwden historici de Amerikaanse en Franse revoluties als een strijd om individuele rechten en de bescherming daarvan tegen een overheersende en bemoeizuchtige overheid. Dit denken in termen van (de bescherming van) individuele rechten vormt de kern van wat een paar decennia later het liberalisme zou gaan heten. De revoluties van de late achttiende eeuw moeten in deze optiek vooral begrepen worden als (proto)liberale revoluties, die braken met de sociale en politieke structuur van het Ancien Régime waarin de macht bij de koning lag en rechten en privileges voorbehouden waren aan leden van specifieke instituties en standen. Deze corporatistische structuur werd gezien als vrijheidsbepnottend, wat wil zeggen dat het recht van het individu om zich te ontplooien zonder daarbij belemmerd te worden (ook wel negatieve vrijheid genoemd) geschonden werd.⁴¹ Instellingen en wetten die met dit recht in tegenspraak waren, zoals de absolute macht van de koning, het bestaan van gilden en de standenstructuur, dienden afgeschaft te worden. Dit revolutionaire programma was beïnvloed door het werk van John Locke, waarin individuele grondrechten en de bescherming van privébezit centraal stonden. Een programma bovendien dat in het teken stond van de promotie van (vrij)handel en kapitalisme.⁴²

In de tweede helft van de twintigste eeuw kwam onder de noemer 'republikeins revisionisme' verzet tegen dit beeld. Historici als Bernard Bailyn, Gordon Wood maar vooral J.G.A. Pocock betoogden dat het Amerikaanse revolutionaire denken juist niet bepaald was door liberale opvattingen, maar terugging op een oudere klassiek republikeinse politieke taal. Dat verhoog had zijn oorsprong in de politieke opvattingen van klassieke filosofen als Aristoteles, Polybius en Cicero,

⁴⁰ Biancamaria Fontana ed., *The Invention of the Modern Republic* (Cambridge 1994); Manuela Albertone en Antonino de Francesco, 'Introduction: Beyond Atlantic History', in: *Rethinking the Atlantic World. Europe and America in the Age of Democratic Revolutions* (Basingstoke en New York 2009) 1-14, aldaar 3; Annelien de Dijn, 'Liberalism and republicanism in the French Revolution', *History of European Ideas* 36 (2010) 130-133, aldaar 130.

⁴¹ Over het onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid, zie Isaiah Berlin, 'Two Concepts of Liberty', in: David Miller ed., *The Liberty Reader* (Londen 2006, artikel Berlin oorspronkelijk uit 1959) 33-58, aldaar 34-47.

⁴² David Wootton, 'Introduction: The Republican Tradition: From Commonwealth to Common Sense', in: David Wootton ed., *Republicanism, Liberty, and Commercial Society 1649-1776* (Stanford 1994) 1-41, aldaar 12-13.

was gemoderniseerd door Italiaanse Renaissancedenkers als Machiavelli, en vormde bijna drie eeuwen later nog de kern van het politieke discours van de Amerikaanse revolutionairen.⁴³

Kort samengevat komt het klassiek republikeinse vertoog neer op de opvatting dat een republiek bovenal een politieke gemeenschap is die wordt bestuurd door de leden van die gemeenschap of een verkozen deel daarvan. Dat zelfbestuur maakt de burgers van een republiek vrij in positieve zin (dat wil zeggen dat zij invloed hebben op de instituties en kaders die het maatschappelijk leven bepalen), maar deze vrijheid is allerm minst vanzelfsprekend. Politieke gemeenschappen lopen namelijk constant gevaar te vervallen in een staat van anarchie of despotie; machtsmisbruik en overheersing liggen altijd op de loer. Om ervoor te zorgen dat de republikeinse vrijheid niet verloren gaat dienen goede politieke instituties gevormd te worden; macht kan over verschillende groepen verdeeld worden (de gemengde regeringsvorm) en regeerders dienen regelmatig te rouleren.

Maar uiteindelijk kan de politieke gemeenschap alleen bestaan als de leden waaruit zij bestaat deugdzaam zijn. Deze leden, de burgers, dienen doordrongen te zijn van het besef dat zij de politiek *zijn* en dat alleen hun inzet en gedrag de gemeenschap in stand kan houden. Dat betekent dat een republikein het algemeen belang altijd voor zijn eigen belang moet stellen, dat hij een sobere levensstijl koppelt aan publieke onbaatzuchtigheid, dat hij zich actief met de politiek in dient te laten en zijn gemeenschap gewapenderhand tegen vijanden moet verdedigen.⁴⁴ Klassiek republikanisme draait om politieke, maatschappelijke en militaire participatie en deugdzaamheid. Het was bovendien, zo stelden Pocock en anderen, een vertoog dat juist inging tegen de opmars van de moderne kapitalistische staat. Vergroting en centralisatie van de staatsmacht bedreigden het burgerlijk zelfbestuur. Commercie stond in dienst van het eigenbelang in plaats van het algemeen belang, en zorgde ervoor dat de burger niet langer aan de grond van zijn vaderland gebonden was. Commercie en oprukkende staten dreigden zo de menselijke persoonlijkheid te

⁴³ Wootton, 'Introduction', 8-11; Pocock, *Machiavellian Moment*, vii-ix. Voor de rol van het klassiek republikanisme in Frankrijk, zie Keith Michael Baker, 'Transformations of Classical Republicanism in Eighteenth-Century France', *The Journal of Modern History* 73 (2001) aflevering 1, 32-53; Idem, *Inventing the French Revolution*, hoofdstuk 4 en 6; Jainchill, *Reimagining Politics after the Terror*, 7n.

⁴⁴ 'Introduction', in Martin van Gelderen en Quentin Skinner eds., *Republicanism. A shared European Heritage. Volume I, Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe* (Cambridge 2002) 2-5.

veranderen. Het klassiek republikenisme stond in de visie van de revisionisten dan ook haaks op het liberale perspectief.⁴⁵

Recentelijk zijn er twijfels gerezen over de houdbaarheid van de stelling dat republikenisme en liberalisme twee elkaar uitsluitende politieke talen zijn. Verschillende historici hebben er op gewezen dat het republikeinse discours, dat onder druk kwam te staan van andere intellectuele invloeden en nieuwe omstandigheden, juist werd aangepast en omgevormd tot andere en nieuwe vormen van republikenisme. ‘Liberale’ en democratische elementen werden zo aan het einde van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw geïncorporeerd in het republikeinse denken, met als resultaat een ‘liberaal republikenisme’ of een ‘modern republikenisme’. Het liberalisme komt in deze visie grotendeels voort uit het republikeinse denken, en is dus geen stroming die los van, of in volkomen oppositie tot het republikenisme staat.⁴⁶

In deze studie wordt het belang benadrukt van een aantal kernpunten van het (klassiek) republikeinse verzoeken in de vormgeving van de Bataafse politiek. Dat zijn met name de preoccupatie met (het tegengaan van) machtsmisbruik, zelfbestuur, de nadruk op actief en participierend politiek burgerschap en het streven deugdzame burgers te creëren. In algemene zin, en dus ook in de Bataafse Republiek, was het republikenisme gericht op de vraag hoe politieke macht gereguleerd wordt en op welke wijze burgers kunnen bijdragen aan het in stand houden van de republiek. Als algemene kritiek tegen het commerciële karakter van de samenleving of de modernisering van de staat speelde het in de Bataafse Republiek een minder grote, maar niet helemaal afwezige rol.⁴⁷

Hiermee is niet gezegd dat negatieve vrijheid geen rol speelde in de Bataafse Revolutie. Velen benadrukten, volgend op een eigen republikeinse traditie die in de

⁴⁵ Wootton, ‘Introduction’, 13-20. Pocock, *Machiavellian Moment*, 576-583, stelt zelf dat zijn these over de invloed van het republikenisme geen ontkenning van het liberale perspectief is geweest.

⁴⁶ Jainchill, *Reimagining Politics after the Terror*; Andreas Kalyvas en Ira Katznelson, *Liberal beginnings. Making a republic for the moderns* (New York 2008); Annelien de Dijn, *French Political Thought from Montesquieu to Toqueville. Liberty in a Levelled Society?* (Cambridge 2008).

⁴⁷ Over de rol van commercie in de context van de Republiek, zie Velema, *Republicans*, 77-82, en J.G.A. Pocock, ‘The Dutch Republican Tradition’, in: Margaret C. Jacob en Wijnand Mijnhardt ed., *The Dutch Republic in the eighteenth century. Decline, Enlightenment and revolution* (Ithaca 1992) 188-194; E.H. Kossmann, ‘Dutch Republicanism’, in: E.H. Kossmann, *Politieke theorie en geschiedenis. Verspreide opstellen en voordrachten* (Amsterdam 1987) 211-234, stelt dat het ‘Atlantische’ republikeinse model van Pocock niet opgaat voor de Nederlandse Republiek, omdat het commerciële karakter van de Republiek juist als bestaansreden voor het republikeinse bestel werd gezien.

zeventiende-eeuwse Republiek vorm had gekregen, dat de voorspoed van de republiek het best gewaarborgd was als de burgers zoveel mogelijk ruimte kregen om zich op maatschappelijk en politiek terrein te ontwikkelen en uiten. Die vrijheid was niet het resultaat van historische ontwikkeling en gebonden aan een maatschappelijke positie, maar een natuurlijk recht dat op allen van toepassing was.⁴⁸ Dit vertaalde zich in de late achttiende eeuw onder meer in een roep om meer economische vrijheid die met name de handel moest stimuleren (geen importbelastingen, afschaffing gilden), in persvrijheid en godsdienstvrijheid. Het individuele, particuliere geluk van de burger stond hierbij voorop.⁴⁹

Dat deze studie desondanks meer nadruk legt op elementen als het tegengaan van politiek verval en het stimuleren van positieve vrijheid heeft een aantal redenen. In de eerste plaats is het liberale negatieve vrijheidsbegrip niet primair gericht op de vraag wie de macht in handen heeft in een land. Het gaat er vooral om dat individuele rechten gewaarborgd zijn en minder om de vraag door wie dat gebeurt, al was er bij de Bataven die een negatief vrijheidsbegrip aanhingen evenmin plaats voor een eenhoofdig gezag.⁵⁰ De Bataafse discussies gingen nu echter juist om de vraag wie de politieke macht in handen dient te hebben en hoe deze gereguleerd moet worden – en daarin speelde de zorg over verval en machtsmisbruik een niet te onderschatten rol.

Daarnaast waren de Bataven ervan overtuigd dat de Republiek in algemene zin in verval was geraakt, en dat de inspanning en deugdzaamheid van alle burgers noodzakelijk was om het verval te keren en de Republiek weer welvarend te maken. Een politieke visie die nadruk legt op actieve betrokkenheid, burgerplicht en gemeenschappelijkheid paste hier beter bij dan een vrijheidsbegrip dat zich beperkte tot de bescherming van individuele rechten door de staat. Deze republikeinse visie wordt dan ook benadrukt omdat zij in de late achttiende eeuw een grotere rol speelde dan in de periode ervoor.

⁴⁸ W.R.E. Velema, 'Het Nederlandse vrijheidsbegrip. Ter inleiding', in: E.O.G. Haitsma Mulier en W.R.E. Velema ed., *Vrijheid. Een geschiedenis van de vijftiende tot de twintigste eeuw* (Amsterdam 1999) 1-10, aldaar 5-7; Ida J.A. Nijenhuis, 'De ontwikkeling van het politiek-economische vrijheidsbegrip in de Republiek, 1780-1795', in: Haitsma Mulier en Velema, *Vrijheid*, 233-252, aldaar 244-247.

⁴⁹ Velema, 'Revolutie, republiek en constitutie', 33.

⁵⁰ Berlin, 'Two Concepts of Liberty', 39-43 stelt dat dit aspect van negatieve vrijheid cruciaal is om het verschil tussen positieve en negatieve vrijheid te begrijpen. Voor het anti-monarchale vrijheidsbegrip en zijn lange traditie in de Republiek sinds de Opstand, zie G.O. van de Klashorst, 'De 'ware vrijheid', 1650-1672', in: Haitsma Mulier en Velema, *Vrijheid*, 157-186, en Velema, *Republicans*, 31-52.

In de laatste plaats wordt de rol van het republikeinse vertoog benadrukt omdat daardoor de verbale dynamiek en ideologische strijd van de Bataafse tijd inzichtelijker wordt. Binnen het republikeinse vertoog bestond namelijk een onderscheid tussen burgers, die samen de politieke gemeenschap vormden, en niet-burgers. Daarbij was het duidelijk dat het overgrote deel van de bevolking niet in aanmerking kwam voor de rechten en plichten die met het burgerschap samenhangen. Vanaf 1795 werd deze opvatting, meer dan in de zeventiende eeuw of tijdens de Patriottentijd, aangevochten en geherinterpreteerd. Deze strijd stond centraal in de Bataafse Republiek.

Dit laatste punt laat zien dat het republikeinse denken weliswaar een grote rol speelde in de Bataafse Republiek, maar dat het tegelijkertijd onder druk stond. Onder deze druk maakte het republikeinse denken een transformatie door die niet lineair leidde tot wat men liberalisme zou noemen, maar wel elementen in zich droeg waaruit het negentiende-eeuwse liberalisme zich zou ontwikkelen. Dit proefschrift wil, in aansluiting bij de recente internationale historiografie, laten zien hoe dit transformatieproces (dat al voor 1795 was begonnen) verliep tijdens de Bataafse periode.

Gelijkheid

De belangrijkste invloed op de transformatie van het republikeinse politieke model na 1795, zo zal worden betoogd, was de populariteit van het gelijkheidsdenken. Met menselijke gelijkheid, om de definitie van de historicus Siep Stuurman te parafraseren, wordt niet bedoeld dat mensen hetzelfde zijn, maar de erkenning dat mensen gemeenschappelijke basiskenmerken delen. Deze ‘essentiële’ kenmerken worden als primair gezien terwijl de verschillen als secundair gezien worden, en in die zin zijn mensen gelijk.⁵¹ Hoewel het denken over menselijke gelijkheid een lange geschiedenis kent wordt over het algemeen aangenomen dat tijdens de Verlichting, dus vanaf de late zeventiende eeuw, een modern gelijkheidsideaal zijn intrede deed. Stuurman stelt dat binnen de Verlichting individuen als autonoom, vrij en gelijk

⁵¹ Siep Stuurman, *De uitvinding van de mensheid. Korte wereldgeschiedenis van het denken over gelijkheid en cultuurverschil* (Amsterdam 2010) 22. Voor de geschiedenis van het denken over gelijkheid en de geschiedenis van het begrip, zie o.a. Alexandra Kogl en David K. Moore, ‘Equality’, in: Horowitz ed., *New Dictionary of the History of Ideas*, deel II, 694-701; Robert R. Palmer, ‘Equality’, in Philip Wiener ed., *Dictionary of the History of Ideas* (New York 1973-1974) deel II, 138-148; Otto Dann, ‘Gleichheit’, in Brunner, Conze en Koselleck ed., *Geschichtliche Grundbegriffe*, deel II, 997-1046.

gezien werden. Vanuit die positie werd de natuurlijke gelijkheid tot absolute en vanzelfsprekende norm verheven – vanaf dat moment moest men zich gaan verantwoorden voor de opvatting dat mensen ongelijk zijn in plaats van andersom. Tegen het einde van de achttiende eeuw werd de natuurlijke gelijkheid niet meer alleen als filosofisch principe gezien, maar werd de bevordering van maatschappelijke gelijkheid een politiek doel.⁵² Om in de termen van Koselleck te blijven spreken: gelijkheid was onderhevig aan de processen van *Verzeitlichung* en *Politisierung*.

De opvatting dat mensen van nature gelijk zijn, maar vooral ook dat deze gelijkheid tot uitdrukking moet komen in de samenleving speelde een belangrijke rol in de Bataafse Republiek, waarmee het politieke debat uit deze periode zich onderscheidt van de periode ervoor (de Patriottentijd) en die erna (de Franse tijd en de Restauratie).⁵³ Toen Jan Konijnenburg, lid van de Tweede Nationale Vergadering, in december 1797 zijn collega's voorhield dat zij 'de Wet der Gelykheid, als een Staatsmaxime' huldigden, deed hij daarmee geen schokkende mededeling.⁵⁴

Gelijkheid prijkte na 1795 bovenaan de Bataafse politieke boodschappenlijst. Dat kwam tot uitdrukking in het eerste artikel van de *Verklaring van de Rechten van de Mens en Burger* die kort na het uitbreken van de revolutie afgekondigd werd: 'Dat alle Menschen met gelyke rechten geboren worden en dat deze natuurlijke rechten hun niet kunnen ontnomen worden'. Ook in artikel I van het eerste grondwetsontwerp uit 1797 ging het om gelijkheid: 'Alle Menschen zyn, als Menschen, aan elkanderen gelyk, en hebben als de zodanigen, ook gelyke rechten'. Het derde artikel van de Staatsregeling van 1798 stelde: 'Alle Leden der Maatschappij hebben, zonder onderscheiding van geboorte, bezitting, stand of rang, eene *gelijke* aanspraak op derzelver voordeelen'.⁵⁵

Het begrip gelijkheid lijkt in deze periode niet vaker te zijn voorgekomen dan vrijheid, het politieke begrip dat in de Republiek altijd de boventoon had gevoerd. Maar het stond er wel boven in de pikorde. Representant Guljé verklaarde in 1796

⁵² Stuurman, *De uitvinding van de mensheid*, 43, 482. Lynn Hunt, *Inventing Human Rights. A History* (New York en Londen 2007) 20, ziet de claim van 'vanzelfsprekendheid' als cruciaal voor de geschiedenis van de mensenrechten en het denken in termen van gelijkheid.

⁵³ Van Sas, *Metamorfose*, 25.

⁵⁴ *Dagverhaal* deel VIII (nr. 771, zitting 2 december 1797) 46.

⁵⁵ *Publicatie, behelzende de erkenning en verklaring der Rechten van den Mensch en van den Burger (31 Januari 1795)*, afgedrukt in G.W. Bannier, *Grondwetten van Nederland. Teksten der achtereenvolgende staatsregelingen en grondwetten sedert 1795, met verschillende andere staatsstukken, historische toelichtingen en eenige tabellen* (Zwolle 1936); *Ontwerp van Constitutie voor het Bataafsche Volk, door de Nationale Vergadering ter goed- of afkeuring aan het zelve volk voorgedragen* (Den Haag 1797) 3; *Staatsregeling des Bataafschen Volks* (Den Haag 1798) 1.

onomwonden dat vrijheid niet kon bestaan zonder gelijkheid⁵⁶, een opvatting die werd bevestigd door vertegenwoordiger Jacob Hahn (een van de auteurs van de rechtenverklaring van 1795), die stelde dat de ‘natuurlyke vryheid haaren natuurlyken grenspaal heeft in de Gelykheid’.⁵⁷ Dezelfde Jacob Hahn had twee dagen na de eerste zitting van de Nationale Vergadering op 1 maart 1796 al gezorgd voor een bevestiging van de opvatting dat gelijkheid de eerste voorwaarde voor vrijheid was. Op zijn verzoek werd het motto dat boven de Bataafse publicaties prijkte, ‘Vryheid, Gelykheid, Broederschap, in deze orde geplaatst: *Gelykheid, Vryheid, Broederschap*: naardien de Vryheid haaren grond in de gelykheid vindt’.⁵⁸

Dat roept de vraag op waar de Bataafse inspiratie voor het gelijkheidsideaal vandaan kwam. Men kan daarbij wijzen op de invloed van de Franse Revolutie en haar rechtenverklaring die stelde dat mensen gelijk waren in rechten. Men kan ook denken aan de invloed van de ‘self-evident truths’ die Thomas Jefferson al eerder, in 1776 opsomde en waarvan de gelijke schepping van alle mensen de eerste was.⁵⁹ Er is ook gewezen op de invloed van de Verlichting in bredere zin, waarbij recentelijk vooral de these van Jonathan Israel over de ‘Radicale Verlichting’ van invloed is geweest. Israel stelt dat gelijkheid het belangrijkste principe was van een radicale verlichte stroming die in de late zeventiende eeuw via het werk van Spinoza, Van den Enden en de gebroeders De la Court over Europa verspreid werd. Dit radicaal verlichte pakket was gebaseerd op de verwerping van traditionele autoriteit (zowel politieke als godsdienstige) en de omarming van een wetenschappelijk-rationeel, materialistisch en atheïstisch of deïstisch wereldbeeld.⁶⁰ Het radicaal verlichte gedachtegoed had niet alleen filosofische implicaties maar ook politieke, in de zin dat de samenleving volgens deze rationele principes ingericht zou moeten worden.⁶¹

⁵⁶ *Dagverhaal* deel I (nr. 40, zitting 20 april 1796) 316.

⁵⁷ *Dagverhaal* deel IV (nr. 349, zitting 25 januari 1797) 638.

⁵⁸ *Dagverhaal* deel I (nr. 2, zitting 3 maart 1796) 14.

⁵⁹ F. H. van der Burg en H. Boels ed., *Tweehonderd jaar rechten van de mens in Nederland. De verklaring van de rechten van de mens en van de burger van 31 januari 1795 toegelicht en vergeleken met Franse en Amerikaanse voorgangers* (Den Haag en Leiden 1994); Jourdan, *La Révolution batave*, 109-112, maakt in haar bespreking van de rechtenverklaringen ook ruimte voor de eigenheid van de Hollandse verklaring.

⁶⁰ Jonathan Israel, *Radical Enlightenment. Philosophy and the Making of Modernity 1650-1750* (Oxford 2001) 3-13. In het derde deel van de reeks, *Democratic Enlightenment. Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750-1790* (Oxford 2011) 12-13 stelt Israel echter dat radicaal-verlichte denkers niet *per sé* atheïst of deïst hoefden te zijn.

⁶¹ Jonathan Israel, ‘Equality and Inequality in the Late Enlightenment’, *De Achttiende Eeuw* 41 (2009) aflevering 2, 119-136, aldaar 127-128.

Het denken over gelijkheid en de implicaties ervan was, en dit blijkt ook duidelijk uit het werk van Israel en Stuurman, bij uitstek een internationaal verschijnsel, waarbij teksten en ideeën kriskras door tijd en plaats reisden. Hoewel de politieke discussie over de implementatie van de gelijkheid een nationale invulling kreeg is het belangrijk om de gecompliceerde internationale oorsprong van het moderne gelijkheidsbeginsel in het oog te houden. Voor de Bataafse Republiek wordt dit al snel duidelijk: de Franse Revolutie werd weliswaar als voorbeeld gezien, maar de meest invloedrijke tekst voor het Bataafse gelijkheidsdiscours was een werk van de Nederlandse patriot Pieter Paulus.

Zijn Verhandeling over de vrage: in welken zin kunnen de menschen gezegd worden gelyk te zyn? En welke zyn de regten en pligten, die daaruit voordvloeien?, grotendeels geschreven in 1791, verscheen voor het eerst in 1793 en was meteen een daverend succes; in korte tijd kende het geschrift verschillende herdrukken. Paulus, die in 1795 een van de auteurs van de Hollandse rechtenverklaring werd, baseerde zich in zijn betoog dat alle mensen gelijk zijn juist weer op het internationale intellectuele debat. Hij verhiel zich daarbij onder anderen tot internationale intellectuele kopstukken als Rousseau, Paine, Sieyès en Price, maar beargumenteerde de gelijkheid ook door te verwijzen naar de Bijbel en de christelijke leer.⁶²

In dit boek wordt niet geanalyseerd waar het gelijkheidsbegrip vandaan kwam, maar hoe het radicale gelijkheidsbegrip werd gebruikt en gedefinieerd in het Bataafse politieke vertoog. Wat hield gelijkheid in? Betekende het vooral dat mensen een gelijke aanspraak konden maken op rechten en plichten, en om welke rechten en plichten ging het dan? Of moest er onder gelijkheid ook een actief emancipatiestreven worden verstaan, en zo ja, op welke wijze en voor welke individuen en groepen? En vooral; hoe verhiel het radicale gelijkheidsideaal zich tot het republikeinse discours waarin deugd, plicht, positieve vrijheid en financiële en fysieke onafhankelijkheid een grote rol speelden?

Het is daarbij van belang om in de gaten te houden dat samen met de moderne gelijkheid ook de moderne ongelijkheid zijn intrede deed, zoals Stuurman terecht stelt. Het verlichte vooruitgangdenken dat door veel Bataven onderschreven werd

⁶² Van Sas, *Metamorfose*, 281. Over de *Verhandeling*, zie W.J. Goslinga, *De Rechten van den Mensch en Burger. Een overzicht der Nederlandsche geschriften en verklaringen* (Den Haag 1936) 79-85; Ernestine van der Wall, 'Geen natie van atheïsten. Pieter Paulus (1753-1796) over godsdienst en mensenrechten', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden 1995-1996* (Leiden 1997) 45-62; E.J. Vles, *Pieter Paulus (1753-1796). Patriot en Staatsman* (Amsterdam 2004) 85-93.

had tot gevolg dat degenen die achter liepen in die vooruitgang beschouwd konden worden als mensen die nog niet dezelfde trap van ontwikkeling hadden bereikt, en daarmee minder gelijk waren.⁶³

Bij het beschouwen van de wijze waarop mensen en groepen als gelijk werden gezien moeten we tegelijk oog hebben voor de ongelijkheid die dat impliceerde. De Bataafse nadruk op onderwijs en het kunnen lezen en schrijven als voorwaarden voor volledige politieke rechten impliceerde bijvoorbeeld dat de meerderheid van het Bataafse volk die nog niet aan deze voorwaarden voldeed een ongelijke positie had, niet alleen juridisch en politiek maar ook sociaal en cultureel. Het invloedrijke begrip gelijkheid was niet alleen een betwist begrip, maar ook een zwaard dat aan twee kanten sneed.

De ideale staatsinrichting

Deze centrale vertogen liepen door politieke discussies heen die ‘notoir moeilijk in kaart te brengen’ zijn.⁶⁴ Men kan de politieke strijd uit de jaren 1795-1801 indelen op basis van specifieke politieke thema’s, zoals de staatsvorm (waarbij unitarissen tegenover federalisten stonden) of de regeringsvorm (tussen democraten en moderaten). Men kan ook een algemenere indeling maken op basis van ideologie of belang, zoals de hierboven genoemde strijd tussen ‘democraten’ en ‘aristocraten’. Men kan de Bataven ook indelen op basis van verschillende visies op de wijze waarop politiek bedreven zou moeten worden, tussen revolutionairen die het beschermen van de revolutie en haar idealen als leidend zagen, en moderaten die de bestaande procedures en wetten als begrenzing van het politiek handelen zagen. Men kan ook Van Sas volgen in diens vierdeling waarbij verschillende toekomstvisies worden onderscheiden.⁶⁵

Hier is niet gekozen voor een consequente indeling van het Bataafse kamp, maar vormen de verschillende politieke vraagstukken uit de tijd zelf het ordeningsprincipe van waaruit het politieke vertoog wordt geanalyseerd. Per debat zijn de deelnemers geordend aan de hand van de verschillende posities die binnen dat debat bestonden. Daarbij moet bedacht worden dat het debat uit deze periode het debat van en tussen de revolutiegezinden was. In tegenstelling tot de Patriottentijd

⁶³ Stuurman, *De uitvinding van de mensheid*, 251-253.

⁶⁴ Van Sas, *Metamorfose*, 277.

⁶⁵ Van Sas, *Metamorfose*, 277-291.

waren de orangisten tussen 1795 en 1801 grotendeels uitgesloten van de politiek. Hoewel het heel goed mogelijk is dat bepaalde standpunten in het debat die niet direct betrekking hadden op de stadhouder gedeeld werden door orangisten is dit niet met zekerheid vast te stellen.

Het politieke debat vond vooral plaats in de Nationale Vergadering en haar opvolgers. Daar werden de grondwetsontwerpen besproken en belangrijke politieke beslissingen genomen. De meeste politieke en intellectuele kopstukken van de Bataafse Republiek hadden zitting in tenminste één van de wetgevende vergaderingen, en het was dan ook niet verwonderlijk dat de ogen van de Republiek in deze periode nadrukkelijk op Den Haag waren gericht, en dat de gepubliceerde neerslag van de parlementaire debatten gretig aftrek vond onder de bevolking. Dit *Dagverhaal* van de verschillende constituerende en wetgevende vergaderingen vormt samen met de notulen van de verschillende constitutiecommissies de belangrijkste bron voor dit onderzoek. Het onderzoeksmateriaal bestaat daarnaast uit boeken, pamfletten en politieke tijdschriften die mede vorm gaven aan de publieke politieke discussie.

In het eerste hoofdstuk wordt het cruciale vraagstuk van de staatsvorm onderzocht. Moest het bondgenootschappelijk karakter van de Republiek behouden blijven of moest zij juist een eenheidsstaat worden en zo ja, tot op welke hoogte? Dit debat is in de historiografie vooral behandeld als een politieke belangenstrijd. Voorstanders van het federale model vreesden aan macht en invloed te verliezen binnen een gecentraliseerd bestuur. Zij waren bang dat vooral de provincie Holland zou profiteren van de eenheidsstaat, met name omdat de provinciale schuldenlasten op één hoop gegooid zouden worden (de zogeheten amalgamerings) en Holland veruit de hoogste schuld had. Omdat Holland veruit de volkrijkste provincie was zouden de andere provincies binnen de eenheidsstaat aan invloed verliezen; het principe van één stem per provincie zou niet langer opgaan. Voor de unitarissen (die dan vooral in Holland te vinden zouden zijn geweest) gold uiteraard het omgekeerde.⁶⁶

De discussie wordt in dit boek echter beschouwd als een strijd tussen politieke idealen en opvattingen over de aard van de Republiek en de identiteit van Nederland. De argumenten van voor- en tegenstanders worden geanalyseerd en gekoppeld aan de vroegmoderne theorievorming over de republikeinse regeringsvorm. Het debat over

⁶⁶ Geyl, *Nederlandse stam*, 345-348; Kossmann, *De lage landen*, 83-84.

de eenheidsstaat was niet alleen een botsing tussen verschillende visies op de aard van de republikeinse regeringsvorm en de verschillende betekenissen die gelijkheid en vrijheid daarin speelden. Het was ook een strijd over de vraag of er zoiets bestond als één Nederlands volk met een ondeelbare soevereiniteit en wil, zoals de unitarissen het wilden doen geloven. De discussie over de eenheidsstaat wordt daarmee geplaatst binnen het kader van het vroege Nederlandse nationalisme. Dat debat had ook gevolgen voor de wijze waarop het begrip vertegenwoordiging gebruikt en begrepen werd. Vertegenwoordigde een volksvertegenwoordiger het volk als geheel of een deel van dat volk, en wat betekende dat voor de aard van die vertegenwoordiging?

Die laatste vraag speelt ook een belangrijke rol in het tweede hoofdstuk, waarin de invoering van de vertegenwoordigende democratie wordt geanalyseerd. In de late achttiende eeuw werd democratie (of volksregering zoals het in de Bataafse Republiek meestal genoemd werd) vrij plotseling een politiek ideaal en zelfs een politieke praktijk. Zo ook in Nederland. Dat roept de vraag op waar de Bataven dit ideaal op baseerden en wat ‘democratie’ in de praktijk zou moeten betekenen. Daartoe wordt eerst de ontwikkeling van het cruciale begrip volkssoevereiniteit besproken, en vervolgens de relatie tussen volkssoevereiniteit, democratie en representatie. Verschillende elementen uit het debat, zoals de rol van de grondwet, de invulling van de positie van volksvertegenwoordiger, verkiezingen en vormen van directe volksinvloed worden achtereenvolgens behandeld om deze relatie inzichtelijk te maken.

Het volk, wat dat ook was, speelde een grote rol in het Bataafse vertoog. Dat gold ook voor de individuele leden van dat volk, de burgers. Vanaf 1795 werd de burger gezien als de basiseenheid van de Bataafse (politieke) gemeenschap. De Bataafse periode markeert daarmee het begin van de overgang van juridisch stadsburgerschap naar juridisch staatsburgerschap.⁶⁷ Hoewel het begrip burger grote populariteit genoot bestond er eveneens grote onenigheid over de vraag wat dit burgerschap precies inhield, en welke inwoners van de Republiek aanspraak konden maken op het burgerschap. In het derde hoofdstuk wordt vooral gekeken naar de politieke dimensie van het nieuwe staatsburgerschap. Dat is problematischer dan het klinkt. Van het Nederlandse burgerschap wordt door historici vaak beweerd dat de politieke betekenissen van het begrip een ondergeschikte rol spelen. Het Nederlandse

⁶⁷ Maarten Prak, ‘Burghers into citizens: urban and national citizenship in the Netherlands during the revolutionary era (c. 1800)’, *Theory and Society* 26 (1997) 403-420.

burgerschapsbegrip zou vooral gekenmerkt worden door zijn sociale en culturele kenmerken.⁶⁸ Volgens een recente studie liepen de Bataafse pogingen om deze culturele betekenis politiek te vertalen zelfs uit op een 'echec'.⁶⁹ De vraag is of dat een gerechtvaardigde conclusie is.

In het derde hoofdstuk zullen eerst de algemene ontwikkelingen van het burgerschapsgrip in de late achttiende eeuw worden geschetst. Vervolgens wordt een aantal discussies over de grenzen en de invulling van het politieke burgerschap geanalyseerd: welke groepen en personen konden wel of geen aanspraak maken op volledige politieke rechten, en op basis waarvan? En over welke vormen van politiek ging het dan? Achtereenvolgens zullen de discussies over de positie van vreemdelingen, Joden, plattelandsbewoners, bedeeden, vrouwen en orangisten besproken worden. In al deze discussies speelden zowel het republikenisme en het gelijkheidsdenken een grote rol, en werden beiden op verschillende wijzen ingezet in het debat. In dit hoofdstuk zal ook de rol van het debat over de scheiding tussen kerk en staat in relatie tot het Bataafse burgerschap aan de orde komen. Wat niet aan de orde zal komen is het Bataafse debat over de slavernij, omdat dit onderzoek zich beperkt tot de hervorming van de politiek in Nederland.⁷⁰

In het laatste hoofdstuk wordt onderzocht hoe de Bataven dachten over de wijze waarop politieke macht binnen de gewenste staatsvorm en regeringsvorm verdeeld moest worden. Het hoofdstuk zal zich vooral toespitsen op het debat over één van de politieke noviteiten uit de Bataafse Republiek: de machtenscheiding. Het debat over de functionele indeling en gewenste mate van scheiding van de staatsmacht kan in de Bataafse context niet los worden gezien van de opvattingen over de rol van die staat. Dit hoofdstuk zal aandacht besteden aan verschillende visies op de taak en het functioneren van de staat. Ook dit debat zal gekoppeld worden aan de invloed van het republikenisme en het gelijkheidsdenken. De verschillende visies en het debat

⁶⁸ Joost Kloek en Karin Tilmans ed., *Burger. Een geschiedenis van het begrip 'burger' in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Amsterdam 2002) 1-17; Remieg Aerts en Henk te Velde ed., *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 16-21; Remieg Aerts, 'Civil Society or Democracy? A Dutch Paradox', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden (BMGN)* 125 (2010) aflevering 2-3, 209-235, aldaar 236.

⁶⁹ Kloek en Mijnhardt, *1800 Blauwdrukken*, 563.

⁷⁰ Het slavernijvraagstuk wordt o.a. behandeld in A.H. Huussen, 'De Staatsregeling van 1798 en het slavernijvraagstuk', in: O. Moorman van Kappen en E.C. Coppens ed., *De Staatsregeling voor het Bataafse Volk van 1798. Opstellen opgedragen aan de nagedachtenis van dr. mr. L. de Gou. Tevens acta van het rechtshistorisch colloquium over de betekenis van deze staatsregeling voor de rechtsontwikkeling in Nederland* (Nijmegen 2001) 213-232 en in Angelie Sens, 'Mensaap, heiden, slaaf'. *Nederlandse visies op de wereld rond 1800* (Den Haag 2001).

over de machtenscheiding komen uiteindelijk bij elkaar in de strijd tussen de uitvoerende en wetgevende macht die na 1800 losbarstte.

Hoewel dit boek thematisch is opgezet zit er ook een chronologisch verloop in. Het debat over de eenheidsstaat speelde meteen na de Revolutie een grote rol, en kwam tot een voorlopig einde in 1798, waarna de discussie pas rond 1800 weer oplaaide zonder dat dit leidde tot een principiële verwerping van de eenheidsstaat. Democratie en burgerschap speelden naast het revolutionaire moment van 1795 vooral in de periode 1796-1798, toen de discussies over de grondwet tot hevige debatten over deze onderwerpen leidden. De discussie over de machtenscheiding startte vanaf 1797, en bleek van belang in de ontwikkelingen na 1798, toen de Staatsregeling uitgevoerd moest gaan worden. Bovengenoemde strijd tussen de wetgevende en uitvoerende macht leidde uiteindelijk tot een staatsgreep en de invoering van de Staatsregeling van 1801. Het onderwerp van de staatsmacht vormt dan ook het logische eindpunt van dit boek.